

14. Хархун В. П. Роман Володимира Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля» (Проблеми поезики): [навчальний посібник] / Валентина Петрівна Хархун. – Ніжин : Редакційно-видавничий відділ НДПУ, 2001. – 117 с.
15. Шмид В. Нарратология / Вольф Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.

**Narrative Model of «Sunny machine» by Volodymyr Vynnychenko:
Realization of Ambivalence of the Basic Idea**

The article reveals the practical ambivalence of the author's conceptual idea of happiness in the novel «Sunny machine» with the help of narrative approach. Communicative Wolf Schmid's scheme is used to cover all the peculiarities of narrator's functioning in the novel at the level of message. Volodymyr Vynnychenko made an attempted to implement socialistic principles and ideas (sonceism) through experimenting, they were supposed to make the person happy. Unfortunately, these attempts appeared to be not realized in reality. Therefore, idea of universal happiness lives in author's dreams and beliefs, waiting to arise in his consciousness.

Борис Костиця (Київ)

**МІФОЛОГІЗМ У СИМВОЛІСТСЬКІЙ ПРОЗІ
КЛИМА ПОЛІЩУКА**

Міфологізм у художній літературі досліджували вітчизняні й зарубіжні вчені Олександр Потебня, Олексій Лосєв, Клод Леві-Строс, Нортроп Фрай, Володимир Пропп, Єлізар Мелетинський, Мірча Еліаде, Юрій Лотман, Зара Мінц, Ярослав Поліщук, Ігор Зварич, Анатолій Нямцу та ін.

Великий внесок у дослідження міфологічних особливостей символізму зробила Зара Мінц, яка в книжках «Поетика російського символізму», «Поетика Олександра Блока», «Олександр Блок і російські письменники» ґрунтовно проаналізувала творчість Олександра Блока, Валерія Брюсова, Федора Сологуба, Андрія Белого, Дмитра Мережковського, Володимира Соловйова та ін. Науковець зауважувала: «Для більшості символістів містико-утопічного умонастрою вельми характерне прагнення зв'язати художній текст символічного типу з міфологічним нарративом. Воно перебуває у видимій суперечності з безумовним пануванням лірики у творчості як «декадентів», так і «соловйовців»-містиків, однак цілком узгоджується з постійним спрямуванням останніх до виходу із лірики до міфу та містерії, а також – головне! – зі спробами витлумачувати ліричний текст як відображення миті в безкінечному становленні світу-міфу» [4; 68]. Для російського символізму, як вважає дослідниця, характерний панестетизм, який не слід плутати з естетством і апологією Краси. Йдеться про сприйняття та художнє відтворення світу як естетичного феномена. Дослідниця писала, що символістам був близький «есхатологізм пізнього Соловйова (кінець 1890-х рр.): людська історія – втілення «князя світу цього», а перехід до кінцевого торжества Позитивної Всеєдності можливий лише після катастрофічного кінця «цього» світу і перемоги «боголюдського» начала в завершальному єдиноборстві хаосу і Космосу» [4; 111].

Міфологічне мислення тісно пов'язано із символами художньої творчості. Свого часу відомий російський письменник і теоретик символізму Андрій Бєлий стверджував, що живий символ мистецтва, пронесений історією крізь віки, заломлює в собі різноманіття почуттів, різноманітність ідеї. Він обґрунтував тричленну формулу символу: 1) символ як образ видимості, який збуджує емоції реципієнта конкретністю його рис, які відомі в навколишній дійсності; 2) символ як алегорія, яка виражає ідейний сенс образу: філософський, релігійний, суспільний; 3) символ як заклик до творчості життя. Андрій Бєлий ілюструє свою теорію: «Скажімо, образи Апокаліпсису – це символи, в яких яскраво виражено багатство чуттєвого сприйняття дійсності; воно й утілює безпосередньо символічну цілісність образу» [1; 124].

Олексій Лосєв писав про взаємозв'язок міфу і символу: «Міф, який розглядається з погляду своєї символічної природи, може виявитися одразу і символом, і алегорією. Мало того. Він може виявитися *подвійним символом*. Апокаліптична «Жона, одягнута в сонце» є, звичайно, передусім символ першого ступеня, бо для автора цього міфу це є жива та безпосередня реальність і розуміти її треба зовсім буквально. Але, по-друге, це є символ другого ступеня, тому що, крім безпосереднього образного значення, цей символ вказує на друге значення, яке є теж символом» [3; 51–52].

Українські символісти Павло Тичина, Яків Савченко, Павло Савченко, Олекса Слісаренко, Володимир Кобилянський, Дмитро Загул, Володимир Ярошенко й інші активно зверталися до міфологічних образів та сюжетів Один із представників українського символізму Клим Поліщук створив яскравий міфологічний світ у своїй символістській прозі.

В оповіданні «Зрада» (1914) розповідається про те, як один із гайдамаків видав своїх побратимів польським конфедератам за тридцять тисяч червоних. Цей епізод пов'язаний з біблійною легендою про зраду Іудою Ісуса Христа за тридцять срібняків. В оповіданні «Було колись...» також розповідається про героїчну національно-визвольну боротьбу українського народу проти польських конфедератів. Звернімо увагу на епіграф до твору – це рядки Тараса Шевченка: «Було колись – запорожці / Вміли панувати! / Панували, добували / І славу, і волю. / Минулося, осталися / Могили по полю».

Не випадково письменник звертається у творі до образу могили. Під час затятої битви із завойовниками від кулі польського стрільця, «який «запродав чортові душу» за те, щоб його кулі завжди влучали» [8; 112] загинув козацький ватажок Хорко. На крутому березі Тетерева гайдамаки насипали йому високу могилу, поставили кам'яного хреста. Клим Поліщук зазначає: «І стоїть той кам'яний хрест й досі на високій могилі» [8; 113]. Образ кам'яного хреста в оповіданні виступає символом незнищенності козацької слави та могутності українського національного духу.

Прикметна особливість композиції фантастичних оповідань Кліма Поліщука – розгортання сюжету у двох часових площинах: минулому й сучасності, що є характерною рисою символістських творів. Завжди, коли письменник розповідає про містичні події в минулому, то вони мають відголосок чи продовження в теперішньому часі. Наприклад, в оповіданні «Краснопільські привиди» (1918) йдеться про розправу гайдамаків над дружиною пана Ескенка. Від цієї події минуло багато часу, але, за переказами, «як тільки в селі має бути пожежа, або так якесь велике нещастя, то в панському саду опівночі блукає безголова біла жінка і в своїх руках тримає свою розпатлану голову з зеленими, мертвими, непорушними очима» [8; 132]. Клим Поліщук використовує українські народні повір'я та легенди про помсту та прокляття померлих насильницькою смертю живим. Пізніше палац пана Ескенка був спалений московськими вояками задля розваги, але не згоріла в ньому тільки одна ікона. Образ святої Марії Єгипетської, який уцілів у згорілому палаці та на який потім стали молитися люди, стає символом вічності. Письменник наголошує, що поряд із марнотою повсякденності в житті людей присутні константи вічного буття та космічної гармонії.

В оповіданні «Вічний жид» (1921) Клим Поліщук спирається на відомий біблійний сюжет про Агасфера. Старий дідок розповів мандрівникові біблійну легенду про Вічного жида, а потім розкрив продовження долі Агасфера. Після смерті Ісуса Христа Агасфер блукав у горах сорок років, згодом прийшов до Вірменії, відтак переїхав до Кам'янця. «Але де він тільки не з'являвся, зараз же приходило лихоліття, люди зачинали проклинати, і він ішов далі» [7; 8]. Був він і в Україні під час гайдамацького повстання 1768 року. Дідок розповів, що під час революції (національно-визвольної боротьби 1917–1921 років) він знову з'явився. Старий каже: «Прийде така година, коли свої своїх не будуть признавати, батько заріже сина, а донька скатує матір... Не на добро з'явився він сюди. О, буде велике горе, якщо в свій час не виженуть його» [7; 9]. Ці слова перегукуються з пророцтвом Апокаліпсису Іоанна Богослова про події, які передуватимуть кінцю світу. Оповідач спитав, як виглядає Вічний жид і дізнався, що він високий, горбатий, лисий, з довгим закарлюченим носом, з широкою білою бородою, ходить без шапки, в подертому халаті і в постолах на босу ногу. Згодом головний герой оповідання зустрів старого єврея, схожого на того, якого описував дід. Доля цього старого єврея була схожа на міфологічну долю Агасфера. Молода жінка, яка була зі старим євреєм, розповіла: «Це

він так після погрому... Був колись побожним цади́ком в Умані і мав свою сім'ю... Зараз нікого не має і так собі по світу ходить» [7; 11]. У героя з'являється припущення, що старий подорожній і є Вічним жидом.

Біблійні сюжети у світовому письменстві традиційно використовуються для вираження глибоких філософських узагальнень. Дослідник міфології Ігор Зварич пише: «Наприклад, у романі М. Булгакова «Майстер і Маргарита» чи в романі Ч. Айтматова «Плаха» паралелі між романною оповіддю та історією Христа підкреслюють міфологічну універсальну семантику людського буття і його циклічність, відтворюю у історії «вічну істину пратексту» [2;194]. В образі Агасфера письменник зображує трагедію людської самотності під час епохальних революційних змін.

Клим Поліщук, створюючи свої фантастичні оповідання, спирався на фольклорний матеріал, який він збирав протягом усього життя. Скажімо, в оповіданні «Бог чорних клобу́ків» (1921) розкривається легенда про давній народ під назвою чорні клобуки, який колись жив на теренах Лубенського повіту і поклонявся величезній кам'яній бабі, але згодом повстав проти неї, здолавши ідола та деспотизм жерців. В образі міфічного народу письменник змальовує українську націю, а в образі кам'яної баби та підступних жерців – російський імперіалізм.

В оповіданні «Палієва шабля» (1921) символом національного духу виступає зброя козацького ватажка. Палій передав Гнату Голому свою заляту шаблю з проханням закопати її на цвинтарі, де вона повинна лежати до того часу, доки не знайдеться звияжець, який виборе волю для Батьківщини. Голий виконав прохання побратима. Клим Поліщук змальовує яскраву фантазмагоричну картину: «Кажуть, що як тільки Гнат Голий закопав її в могилу, як враз уся земля зайнялась блакитним полум'ям і здригнулися всі могили, і з них встали гайдамацькі кістяки, які присягнули перед небом берегти її в себе. З того часу кожної великодньої ночі, як тільки задзвонять на всенощну, на гайдамацькому цвинтарі спалахує Палієва шабля і в той час виходять зі своїх могил давно полегли за правду кістяки страдників-борців» [7; 42]. Письменник звертається до біблійного сюжету воскресіння мертвих після Страшного суду та до українських народних легенд про живих мерців для того, щоб актуалізувати ідею безперервності поколінь і нерозривного зв'язку минулого з теперішнім і майбутнім. Національний дух, підкреслює Клим Поліщук, іде з глибин історії українського народу і охороняється всіма минулими поколіннями.

У новелі «Свята крини́ця» (1921) сюжетно-композиційним стрижнем є образ води як одного з першоелементів Усесвіту. У творі зі святою Парасковією зустрівся пастух Іван. Коли під час розмови свята зникла, Іван став молитися. Згодом він «побачив ту саму жінку в хмарах, від якої снувався злотний промінь аж до того місця, де вона перед тим стояла. Пастух глянув і побачив джерело, з якого біла чиста й прозора вода» [7; 55]. Джерело у творі пов'язане з архетипом води. У новелі Клим Поліщук утврдує думку про те, що життя згідно з гуманістичними ідеалами веде до космічної гармонії буття.

Письменник часто звертається до фольклорно-фантастичних образів мертвих з метою утвердження ідей про нерозривність минулих і майбутніх поколінь і присутності трансцендентних та метафізичних начал у людському житті. Наприклад, в оповіданні «Семиковецькі тіні» (1920) мертві січові стрільці блукають уночі селом до третіх півнів, стукаючи в оселі людей. Старий дідок, який мешкав у зображеному селі, пояснює подорожньому: «Ходять вони з того часу, як почалася революція і будуть ходити доти, доки не буде Україна, і ото вони так шукають її» [6; 46]. Це один із багатьох творів, де митець утврдує українську національну ідею, звеличує звияжних борців за незалежність Батьківщини. Образ полеглих січових стрільців, що стукають в домівки живих, актуалізує думку про незнищенність патріотичних і державницьких прагнень української нації. Полегли бійці звертаються до сучасників, намагаючись передати їм свій запал до боротьби. Символом української національної ідеї у творі виступає образ червоної калини на кашкетах вояків, з якою ховали полеглих і пучки якої з настанням фантастичних подій удень знаходили на могилах героїв.

Для оповідань Кліма Поліщука про Першу світову війну менш характерне введення фантастичних подій і міфологічних образів, але все-таки вони мають дуже важливе сюжетно-композиційне значення. В оповіданні «В часи безнадійності» (1915) показаний трагізм і самотність екзистенційного існування людини у страхітливих горнилах війни. Оповідачеві під

час бойових дій в небі увижається примара: «Протираю очі і знов дивлюся, і ясно бачу велетенську чорну постать людини з велетенськими крилами, які метушливо билися в диму і хвилювали його на всі боки; чорні страшні довгі руки витягалися в наш бік, неначе хотіли пригорнути нас всіх до себе» [5; 58]. Чорна велетенська потвора, яка в дечому нагадує Змія з української міфології, в оповіданні служить символом прийдешніх демонічних потрясінь, які насувалися на долю народу та окремої «маленької» людини у переломну епоху.

Клим Поліщук у своїй творчості переосмислив українські фольклорні легенди та використовував елементи біблійних сюжетів. У прозі митця помітні сюжетно-композиційні моделі народної міфопоетики. Характерною особливістю композиції оповідань Кліма Поліщука є те, що фантастичні події в сюжетній канві відбуваються під час найбільшого напруження конфлікту твору, а в основній частині творів переважає наратив, у якому не порушуються реальні життєві співвідношення.

Література:

1. Белый Андрей. Символизм как миропонимание / Андрей Белый ; [сост., вступ. ст. и прим. Л. А. Сугай]. – М. : Республика, 1994. – 528 с.
2. Зварич І. Міф у генезі художнього мислення / Ігор Зварич. – Чернівці : Золоті литаври, 2002. – 236 с.
3. Лосев А. Ф. Диалектика мифа / Алексей Федорович Лосев // Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. – М. : Политиздат, 1991.
4. Минц З. Г. Поэтика русского символизма / Зара Григорьевна Минц. – СПб. : Искусство-СПБ, 2004. – 480 с.
5. Поліщук К. Вибрані твори / Клим Поліщук; упор. Валерій Шевчук; [передм. Сергія Яковенка]. – К. : Смолоскип, 2008. – 534 с.
6. Поліщук К. Жменя землі. Галицькі легенди / Клим Поліщук. – 2-ге вид. – Нью-Йорк : Б.м., 1965.
7. Поліщук К. Скарби віків. Легенди / Клим Поліщук. – Львів-К. : Русалка, 1921.
8. Поліщук К. Тіні минулого. Волинські легенди (книжка перша) / Клим Поліщук. – К. : Сяйво, 1919. – 135 с.

Mythology in Symbolist Prose by Klym Polishchuk

The particularities of mythology in symbolist prose by Klym Polishchuk are explained in the article. There are two time planes of plot evolvement in fantastic stories by Klym Polishchuk: past and present. Fantastic events in the past have continuation in the present time. They are happening during the greatest tension of the composition conflict.

Тетяна Коваленко (Донецьк)

ПОЛЕ ТЯЖІННЯ УКРАЇНСЬКОГО ФОРМАЛІЗМУ (ДО ПРОБЛЕМИ КОНТЕКСТІВ ФОРМАЛІЗМУ В УКРАЇНІ)

Український формалізм 1920-х рр. і досі залишається належним чином не вивченим, наслідком чого стає неадекватне сприйняття і оцінка здобутків вітчизняного літературознавства 1920-х рр., його місця у європейському літературознавчому просторі, а також художніх творів зазначеного періоду. Проблема українського формалізму останнім часом була актуалізована у дослідженнях С. Матвієнко [13], Я. Поліщука [16] тощо: предметом вивчення були дискурсивна природа формалізму в Україні, джерела вітчизняного літературознавства 1920-х рр. Пояснення неухваги до формалізму криється у ряді зовнішніх і внутрішніх причин: офіційній консервації формалізму в СРСР, нереалізованості формалістського проекту в Україні, необхідності реконструювати вітчизняний «інтуїтивний» [16; 61] чи «розпорошений» [3; 49] формалізм, неготовності вітчизняного літературознавства сприймати аналізоване явище, позірній «прорадянськості» формалізму, опорі російській науці (із якою насамперед асоціюється формалізм) та ін. Внаслідок дії перерахованих факторів виникає парадоксальна ситуація, коли